

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 52, Aralık/December 2024, 70-82

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/88485>

ISSN 2791-6812

İlhanlı Devleti'nde İstikrarsızlık Dönemi: Arpa ve Musa Hanlar

The Period of Instability in the Ilkhanid State: Arpa and Mūsā Khāns

Yazar Bilgisi Author Information

Efe DURMUŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
Asst. Prof., Harran University Faculty of Arts and Sciences, Şanlıurfa, Türkiye
efedurmus@harran.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-8801-5199

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1425139
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
24 Ocak/January 2024	8 Kasım/November 2024

Öz

Bu çalışmanın amacı İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in 1335 yılında ölümünden sonra İlhanlı devletinin kaos dönemine nasıl girdiğini ve hangi unsurların bu çatışmayı derinleştirdiğini ortaya koymaktır. Ebu Said'den sonra İran'da Moğol merkezi yönetimi İlhanlı hükümdarları Arpa Han ardından Musa Han dönemlerinde sarsılmış ve feodal iktidar mücadelelerine yenik düşmüştür. Bu iktidar mücadeleleri devletin merkezi otoritesini sarsmıştır. Merkezi otoriteyi sarsan sebeplerin bulunması dönemin siyasi görünümünün anlaşılması açısından önemlidir.

Görünürdeki sebep Hülagu Han (ö.663/1265) soyundan İlhanlı tahtına çıkmayışlar olsa da perde arkasında feodal güçler etkin rol üstlenmişlerdir. Bu feodal güçlerin iktidar olabilmek için dirayetsiz hükümdar adaylarını nasıl tahta çıkardıklarını ve ülke yönetiminde nasıl söz sahibi olmaya çalıştıklarını gösterebilmek gereklidir. Mensup oldukları Moğol boylarının gücünü kullanarak siyasi gücü ele geçirme gayret ve hırsları geleneksel yöntemlerin ötelenmesine sebebiyet verirken devletin otoritesinin zor bir sürece girmesi ile sonuçlanmıştır.

Arpa Han iktidarı içindeki muhalefetin farkında olarak karşıt durumdaki rakiplerini kendi tarafına barış çerçevesinde çekmeye çalışmışsa da gerek toplumsal dinamiklerin gerekse meşruiyetinin sorgulanması neticesinde Arpa Han muktedir olmakta başarılı olamadı. Musa Han dönemi ise iktidarda kaos ortamı derinleşerek siyasi çekişmenin gergin bir hale gelmişti. Ebu Said dönemine kadar gerek Altınorda gerek Memluk devletleri İlhanlıları önemli ölçüde yıpratmış ve onları tabi sınırlar içerisinde kalmaya zorlamıştır. Dağılma sürecinin başlangıcı olması dolayısıyla adı geçen hanlar döneminde daha önceki yıpranmaların maddi ve manevi etkileri de bariz bir şekilde hissedildiği görülmektedir.

Çalışma Farsça ve Arapça kaynakların taratılması sonucu oluşturulan bir literatür incelemesidir. İlhanlı devletinde hanedanların mücadelesini ortaya koyabilmek için ağırlıklı olarak dönemin Farsça ana kaynaklarından Eherî'nin, Tarih-i Şeyh Üveys adlı eserine sıkça müracaat edilmiştir. Bununla birlikte Hafız Ebru'nun Zübdetü'-tevarih, Şebânkâre'nin, Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Târihi) isimli eserlerinde, Muineddin-i Natanzî'nin, Müntehabü't-Tevarih-i Muinî adlı eserinde Arpa Han ve Musa Han dönemi olayları tercüme edilerek elde edilen bilgiler ilişkiler ağı çerçevesinde kronolojik olarak kullanılmıştır. Döneme dair bilgiler veren Farsça kaynakların yanı sıra Arapça tarih kaynaklarından da çalışmada istifade edilmiştir. Memluk Devletine dair bilgiler içeren Arapça kaynaklar, Memlukların İlhanlı tahtı için yürütülen hâkimiyet mücadelesinde dış destek konumunda olmalarından dolayı çalışma için önem arz etmektedir. Bu sebeple Arapça asıllarından tercüme edilerek Memluk-İlhanlı ilişkilerine yer veren bilgiler çalışmada kullanılmıştır. Özellikle Makrizî'nin, Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk adlı eseri bu mücadeleyi aydınlatan detaylar içerir.

İstikrarsızlık döneminin başlangıcı olarak ifade edebileceğimiz 1335-1337 yılları İlhanlıların kaderini belirleyecek seçimlerin de yapıldığı tarih aralığıdır. Artık Kurultay toplanmasına gerek duyulmadan güçlü Moğol şefleri yönetiminde diğer Cengizli Moğol adaylar İlhanlı yönetimini üstlenmiştir. Kurultayın toplanması ve bütün hanedan üyelerinin onayının alınması için yeterli sürenin beklenmesine gerek duyulmadan Moğol şeflerinin İlhanlı hükümdarlarını seçtirmesi iç çatışmaların önemli bir nedeni sayılmıştır.

Bu mücadelede Anadolu'nun demografik yapısı da etkilenmiştir. Siyasi hâkimiyeti için verilen mücadeleler bölge halklarının huzurunun bozulmasına sebebiyet verirken doğal bir sonuç olarak halkları yaşadıkları coğrafyadan uzaklaşmaya itmiştir.

Mücadelelerden korunmak isteyen haklar zorunlu bir göç hareketi ile Anadolu topraklarına gelmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu sahasında etkin bulunan Uyratlı ve Sutaylı gibi Moğol toplulukları da bu mücadeleye katılarak önemli roller üstlenmişlerdir. Ortadoğu coğrafyasında yaklaşık seksen yıl muktedir olan İlhanlılar, gücün inşası sürecinde pek çok İslam devleti üzerinde hâkim olmuşsa da Memluk ve Altınorda devletleriyle yaşadığı uzun soluklu siyasi ve askeri krizler sebebiyle yıpranmıştır. Ayrıca iç denetimde siyasi istikrarsızlık devletin hareket alanının daralmasına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber Moğol nüfusun İran'da yeterli bir çoğunlukta olmaması, İlhanlıları Türkleşmeye ve İslamlaşmaya mecbur bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Tarihi, İlhanlı Devleti, İran Siyasi Tarih, Arpa Han, Musa Han, Moğollar

Abstract

The purpose of this study is to investigate how the Ilkhanid State faced a period of chaos after the death of the Ilkhanid ruler Abū Sa'īd in 1335 and which factors aggravated this conflict. After the reign of Abū Sa'īd, the central Mongol administration in Iran was shaken during the reigns of the Ilkhanid rulers Arpa Khān (also known as Arpa Ke'un, Gavon or Gawon) and then Mūsā Khān and was overwhelmed with feudal power struggles. These power struggles undermined the central authority of the state. Pinpointing the reasons that weakened the central authority is critical to be able to understand the political landscape of the period.

Although the apparent reason was that the descendants of Hulagu Khān (d. 663/1265) failed to ascend to the Ilkhanid throne, feudal powers had a critical role to play behind the scenes. It is necessary to reveal how these feudal powers offered incapable candidates for the throne to gain power and how they tried to have a say in the administration of the country. Their efforts and ambitions to gain political power by using the power of the Mongol tribes, to which they belonged, led to the suspension of key traditional methods and caused the state authority to face difficult times.

Although Arpa Khān was aware of the opposition within his circle and tried to attract his rivals to his side through peaceful methods, he failed to become the ruler, not only because his legitimacy was questioned but also because social dynamics prevented him from doing so. During the reign Mūsā Khān, the chaos in the government deepened and tension increased in the political rivalry. Up until the reign of Abū Sa'īd, both the Golden Horde and Mamlūk States had significantly worn down the Ilkhanids and forced them to stay in the natural borders. Since it was the beginning of the collapse process, it is seen that the material and moral effects of the earlier aging were clearly felt during the period of the khān s mentioned earlier.

The present study is a literature review mainly based on Persian and Arabic sources. Being one of the main Persian sources about the period, al-Ahri's Tārīkh-i Sheikh Uwais was often used to reveal the struggle of the dynasties in the Ilkhanid State. Furthermore, Hafid-i Abru's Zubdat al-tawārīkh, Shabānkārahī's Majma' al-Ansāb (History of Dynasties), Mu'in Al-Din Natanzi's Muntakhab al-tawārīkh-i Mu'īnī, the information about events that took place during the Arpa Khān and Mūsā Khān periods were translated and the resulting information was used chronologically, highlighting the network of relations. In addition to Persian sources that provide information about the period, historical sources in Arabic were also used in the study. Arabic sources providing information about the Mamlūk State are critical for the study as the Mamlūks provided external support in the struggle for the

dominance of the for the Ilkhanid throne. Therefore, texts with information about Mamlūk-Ilkhanid relations Mamlūks were translated from their Arabic originals and were used in the study. Especially al-Maqrizī's work, *Kitāb al-Sulūk li-ma'rifat duwal al-mulūk* provides details that shed light on this struggle.

The period between 1335-1337, which can be considered as the beginning of the instability, is the time when critical choices that would determine the fate of the Ilkhanids were made. Without the need to convene a kurultai, other Genghis Mongol candidates under the leadership of powerful Mongol chiefs took over the Ilkhanid rule. A major reason for internal conflicts was the Mongol chiefs' making the state select the Ilkhanid rulers without convening the Kurultai and obtaining the approval of all dynasty members.

The demographic makeup of Anatolia also suffered from this struggle. While the struggles for political dominance caused the peace among the people of the region to deteriorate, it ultimately pushed the people to move away from the geography they lived in. Driven by a forced migratory movement, peoples that wanted to be safe from the struggles came to Anatolian lands.

Mongol communities such as Oirats and Sutaylis, who were active in Eastern and Southeastern Anatolia, also played key roles by participating in this struggle. Ruling the Middle East for approximately eighty years, the Ilkhanids dominated many Islamic states during their struggle for building power but got weakened due to the long-term political and military crises with the Mamlūk and Golden Horde States. Furthermore, political instability in internal control constrained the state's sphere of action. However, the lack of a sufficient majority of the Mongol population in Iran led to forced Turkification and Islamisation of the Ilkhanids.

Keywords: Medieval History, Ilkhanid State, Iranian Political History, Arpa Khān, Mūsā Khān, Mongols

Giriş

13. yüzyılın ortalarında kurulan İlhanlı Devleti, Moğol İmparatorluğu'nun dört büyük hanlığından biri olarak Batı Asya'da geniş bir coğrafyayı egemenliği altına almıştır. Hülagü Han'ın liderliğinde kurulan bu devlet, İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu'nun doğusuna kadar yayılan topraklarda uzun yıllar güçlü bir siyasi ve askeri varlık sergilemiştir. İran'da Moğol kökenli İlhanlı Devleti'nin kurulması, Yakındoğu'daki siyasî dengeleri tümüyle etkiledi ve değiştirmiştir. Bölgede Anadolu-İran-Mısır coğrafyalarına dayalı olarak asırlar önce oluşturulmuş olan tarihî ve jeo-stratejik denge ve kültür alanları bozularak değişime zorlanmıştır. Yeni oluşumda güç dengeleri İran-Mısır coğrafyaları ekseninde oluşmuştur. Ancak 14. yüzyılın başlarına gelindiğinde, İlhanlı Devleti iç ve dış faktörlerin etkisiyle zayıflamaya başlamış ve Moğol hâkimiyetinin birbirinden bağımsız parçalara ayrılmasının temeli atılarak istikrarsızlık dönemi kendini göstermiştir.¹

İlhanlı ve Memluk devletlerinin yarım asır boyunca birbirleriyle mücadelesinin bir sonucu olarak İlhanlı devleti, son büyük hükümdar olarak görülen Ebu Said Bahadır Han (1317-1335) döneminde Memluk devletiyle barış yapmayı gerekli görmüştü. Fakat bu barış İlhanlı devletinin dağılışını kısa bir süre ertelemişti. Ebu Said Bahadır'ın 1335

¹ Osman G. Özgüdenli, *Turco-Iranica Orta çağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006) 164-165; İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31 (Mayıs 2000), 8; Burak Çelik, *İran Moğollarının Atası Hülegü Han* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2021), 136-137.

tarihindeki ölümü bir milad olarak gösterilse de aslında yönetimi neredeyse bütünüyle eline geçiren Emir Çoban zamanında Moğol beyleri arasında rekabet başlamıştı. Ebu Said Bahadır Han'ın ardında veliyaht bırakmadan ölümü sadece Moğol beyleri arasındaki rekabeti hızlandırmıştı.²

Bununla birlikte İran'da İlhanlı tahtında muktedir olabilmek için Anadolu üzerinde mutlak bir kontrol sağlanması gerekiyordu. Nitekim Anadolu'ya yerleşen Moğol kabilelerinin İlhanlı tahtının ele geçirilme yarışındaki rolleri çok geçmeden etkisini gösterecekti. Gerek Celayirli Şeyh Hasan'a katılan Moğollar gerekse de Uyrat Ali Padişah'a katılan Moğollar bu mücadelede Erzincan'dan Diyarbakır ve Musul'a kadar uzanan bölgedeki çatışmaları Arpa ve Musa Han'lar döneminde istikrarsızlığın temel dayanağı haline gelmişti.³

Bu makale; Arpa ve Musa hanlar hakkında müstakil bir çalışma yapmayı, İlhanlı devletinin yıkılışını etkileyen, Moğol şeflerinin iktidar mücadelesi çerçevesinde gelişen siyasal olayları ve hanedan içi mücadelelerin sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

İlhanlı devleti ile ilgili yapılmış telif eserler arasında ilk zikredilmesi gereken Bertold Spuler'in İlhanlı Devleti Tarihi adlı eseridir. Kuruluşundan yıkılışına kadar siyasi, iktisadi ve kültürel olarak konular ele alınmıştır.⁴ Son yıllarda İlhanlı Devleti'nin çöküş dönemini inceleyen Firdevs Özen'in 2022 yılında yayınladığı "*İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*" adlı eserinin baskısı tükendiği için yazarın kitaplaştırdığı Doktora tezi olan "*İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)*" adlı çalışmasına müracaat edilmiştir.⁵ Yine İlhanlı devleti üzerine çalışmalar yapan Patrick Wing'in "*Crisis and Transition (1335–56). The Jalayirids: Dynastic State Formation in the Mongol Middle East*, adlı çalışması İlhanlı devleti'nin kaos dönemi başlangıcı olan Arpa ve Musa Hanlar dönemi için oldukça önemlidir.⁶

1. Arpa Han

736/1335 yılında son İlhanlı hükümdarı olarak görülen Ebu Said Han vefat etmişti. Bu tarihten sonra da babadan oğula geçen İlhanlı varisleri yerine Cengiz Han'ın soyundan gelenler İlhanlı tahtında gölge sultanlar olarak iktidarı ele geçirmişlerdi.⁷ İlhanlı devlet

² Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Târihi)*, çev.Fahri Unan (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 283; Ebubekir Kutbî el-Eherî, *Tarih-i Şeyh Üveys*, nşr. İrac Afşar (Tebriiz: İntişârât-ı Sutûde, 1389), 210; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 284; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu -Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hakimiyeti* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010), 104; Firdevs Özen, "Emir Çoban'ın Sa'îd Bahâdır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/10 (Temmuz, 2023), 526; Türker Uygur, "Çobanoğlu Melik Eşref ve Fars Bölgesi'ndeki Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergisi* 97 (Mart 2024), 245.

³ Patrick Wing, "*Crisis and Transition (1335–56). The Jalayirids: Dynastic State Formation in the Mongol Middle East* (Edinburgh: University Press, 2016), 74; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 118-119.

⁴ Berthold Spuler, *İran Moğolları Tarihi, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü (Ankara: TTK Yayınları, 1987).

⁵ Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)* (Ankara: Berikan Yayınları, 2022); Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁶ Wing, "*Crisis and Transition (1335–56)*", 74-100.

⁷ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, nşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî (Tahran 1372), 1/50; el-Eherî, *Tarih-i Şeyh Üveys*, 219; Muineddin-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevarih-i Muinî*, haz. Jean Aubin (Tahran: Kitabı-yi Furuşî-yi Hayyam, 1336), 157; Spuler, *İran Moğolları Tarihi*, 144-145; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

adamları, Ebu Said Han'ın erkek çocuk bırakmadan vefat etmesi ve hanedanın devamının sürdürülmesi aynı zamanda Altınordu devletinin taarruza geçmesi nedeniyle Arık Boğa'nın soyundan gelen Arpa Han'ın İlhanlı tahtına oturtulmasına karar verdi.⁸ Başta vezir Gıyaseddin Muhammed ve Emir Mahmutşah, Ebu Said Han'ın kız kardeşi Satı Bek Hatun'un yeni bir Han seçilinceye kadar tahta çıkmasını kararlaştırmış fakat daha sonra bu fikirden vazgeçilmiştir.⁹ Daha sonra meşhur tarihçi Reşideddin'in oğlu vezir Gıyaseddin Muhammed, Ebu Said Bahadır Han'ın annesi Hacı Hatun'un da Arpa Han'ın İlhanlı tahtına geçmesini desteklemesiyle tahta Arpa Han'ın çıkarılmasını sağlamıştır. Böylece Ebu Said'in cenaze töreni sonrasında 11 oğlu Moğol gelinleri ve damatlarının hazır bulunduğu bir törenle Arpa Han İlhanlı tahtına oturtuldu.¹⁰

İlhanlı tahtına oturan Arpa Han, iktidarını güçlendirmek için Ebu Said'in kızkardeşi Satı Bek Hatun ile evlendi.¹¹ Akabinde dönemin güçlü askeri valilerinden olan ve o sırada Anadolu'da Kemah dolaylarında bulunan Celayirli Şeyh Hasan'a bir elçi yollayarak onun desteğini almaya çalıştığı görülür.¹²

Arpa han muhalif grupların farkındaydı. Bu nedenle feodal bir güce sahip Emirlerin de gönlünü yapmaya çalışmış ve tebaasında bulunanlara kuşatıcı bir dil kullanarak şöyle bir konuşmaya yapmıştır: “*Ben diğer hükümdarlar gibi süslenmeyi ve lüks yaşamı tasvip etmiyorum. Altından yapılan kemerler veya taçlar benim için anlamsızdır. Bundan böyle geceler huzursuz olmayacak ve haram yenilmeyecek. Ordunun itaat etmesi dünya işlerinin düzene sokulması için şarttır ve bu da yönetimin üslubu olacaktır.*” Ardından sultan bir İslam hükümdarının yaptığı gibi gerekli ritüeli yerine getirmek için cuma günü camiye giderek kendisini Müslümanların koruyucusu, onurlandırıcısı gibi elkablarla anılmasını sağlamıştır.¹³

Arpa Han'ın altı ay süren saltanatı boyunca toplumsal barışı sağlamaya çalıştığı görülür. Mesela tahta çıktığında ilk yaptığı işlerden biri de Ebu Said döneminde kalelerde tutsak edilen Emirlerin serbest bırakılması olmuştur. Fakat daha sonra serbest bıraktığı bu emirlere kötü davranmıştı. Bununla beraber Cengiz Han yasalarını yürürlüğe koyarak, iktidarı döneminde Moğol yasalarını ve idaresini aktif olarak kullanmaya çalışmıştır. Bir öze dönüş hareketine benzeyen bu tutumunda kendisine örnek olarak sunulan Sultan Hudabende ve Ebu Said'in fermanlarını da dikkate almadığı görülmektedir.¹⁴ Arpa Han tahta çıktığında kendisine müttefik arayışı için Celayirli Şeyh Hasan'ı kendi yanına çekmeye çalıştığında Süleyman Bahadır adlı bir adamını, Emir Tacettin Şeyh Hasan'ın (Celayirli) meclisine göndermişti. Fermanında “ulusun emiri” unvanı, ona diğer emirlerin üstünde

⁸ Makrizi, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997), 3/201-202; Natanzi, *Müntehabü't-Tevarih-i Muinî*, 157.

⁹ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 250; Ahmet Özturhan, “İlhanlı Devleti'nin İnhitatından Sonra İlhanlı Tahtında Bir Kadın Hükümdar: Satı-Bek Hatun'un Hayatı ve Faaliyetleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/8 (Temmuz 2022), 549; Bahriye Üçok, “İran'da Taç Sahibi Kadınlar”, *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, ed. Kolektif (İstanbul: MEB. Yayınları, 1971), 496-497.

¹⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/48-49; Makrizi, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, 3/202; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

¹¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/51; Wing, “Crisis and Transition (1335–56)” 75.

¹² El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Alexander Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2023), 144.

¹³ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/49.

¹⁴ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 217; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

öncelik vererek, şöyle dediği rivayet olunur: “O asil bir soydan gelmektedir ve diğerleri ondan korkmaktadır. Onsuz devlet yönetilemez”.¹⁵

Fakat sadece İlhanlı sikkelerinin kalitesinin gittikçe düşmesinden bile istikrarsızlığın had safhada olduğu anlaşılmaktaydı.¹⁶

H.736 /M.1335 (Rebiü'l-evvel ayı/ Ekim sonları), Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun, Arpa hanın iktidarını küçümsüyordu. İlhanlı yönetiminde etkin bir güce sahip olan Bağdat hatun çevresinin de kışkırtmasıyla Altınorda hükümdarı Özbek Han (1315-1341) ile iletişim kurmaya çalışmıştı.¹⁷ Diğer taraftan Özbek Han da Ebu Said'in ölüm haberini çoktan almıştı. Zaten karışıklık içinde bulunan İlhanlı devletine bir müdahaleyi kendi çıkarları için bir fırsat olarak görmekteydi. Bu nedenle Özbek Han ile Bağdat hatun ile yazıştığı şayiası sadece bir bahaneydi. Yine de kaynaklar böyle bir yazışmanın vuku bulunduğunu ve Bağdat hatun'un bu yüzden öldürüldüğünü söyler.¹⁸ Bağdat Hatun'un öldürülme gerekçelerinden biri de Sultan Ebu Said Bahadır Han'ı zehirlediği yönündeki iddiadır.¹⁹

Özbek Han'ın İlhanlı topraklarına taarruz isteği sadece İlhanlı tahtının yeni hükümdarı Arpa Han'ın tecrübesizliği ya da yönetim muhalifleriyle dolu durumu ile ilgili değildi. Altınorda ile İlhanlılar arasındaki hakimiyet mücadelesinin temeli Cengiz Han dönemine kadar uzanır. Cengiz Han ölmeden önce imparatorluğunu oğulları arasında taksim ettiğinde oğlu Cuci Han'a Hazar bölgesi ve Azerbaycan verilmişti. Fakat Hülagü İran'da İlhanlılar devletini kurduğunda Azerbaycan'ı da işgal etmişti. Bu nedenle Cuci neslinden gelen Altınorda hükümdarları her fırsatta kendi hakları elde edebilmek için Azerbaycan'ın kuzeyinden saldırılar düzenlemekteydi. Bu yüzden İlhanlı hükümdarları mevcut konumlarını korumak için Azerbaycan bölgesinde yaşamak zorunda kalmışlardı. Böylece devlet kurumlarını da ikamet ettikleri yerlere yakın tutmaktaydılar. Tebriz'in yönetim merkezi seçilmesinde bu yaklaşımın etkisi olmuştur. İlhanlı hükümdarlarının kışık ikametgahları da Urmiye Gölü'ne dökülen Cağatu Nehri'nin meydana getirdiği vadi ya da Kür nehrinin aşağısındaki Mugan ovası olmuştur.²⁰

İşte bu nedenlerden dolayı kış mevsimi olmasına rağmen Özbek Han, İran'a doğru yola çıktı, Derbend'ten geçti ve Kür Nehri kıyısına vardı. Ordusunun arka tarafından kuşatılmasını engellemek için de nehrin geçiş yerlerini kontrol altına aldı. En tanınmış komutanlarına stratejik noktaların korunması görevini verdi. Bu arada Arpa Han da ordusunu nehrin kıyısına getirmişti ve karşılıklı konum olarak günlerce birbirlerine oklar atarak savaşı sürdürmüşlerdi. O yıl yağış kıtlığı vardı ve çok sayıda atları için yeterli ot yoktu üstelik nehrin karşısına geçiş olasılığı da yoktu. Özbek Han nehrin kıyısına geldi ve kılıcı ile suya vurarak şöyle dediği rivayet edilir: “Sen yiğitsin”.²¹

¹⁵ el-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Wing, “Crisis and Transition (1335–56)” 76.

¹⁶ David Morgan, *The Mongols (The Peoples of Europe)* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), 173.

¹⁷ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/50; Cem Tüysüz, “İlhanlı Devleti Tarihinde Bağdad Hatun (Hayatı ve Siyasi Yaşama Etkileri)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 72 (Eylül 2021), 272.

¹⁸ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, s.217; Şirin Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 135.

¹⁹ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/50; Cem Tüysüz, “İlhanlı Devleti Tarihinde Bağdad Hatun”, 272.

²⁰ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 248; Abbâs İkbâl, *Tarih-i Mufassal-ı İran Moğol İstilasından Meşrutiyet'in İlanına Kadar I-IV* (Tahran: İntişarat-ı Hayyam, 1312), 1:352; Vasily Vladimiroviç Barthold, *İran Tarihî Coğrafyası*, çev. Ömer Alkaç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 230.

²¹ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 217; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârîh*, 1/50.

Bu esnada Özbek Han'ın Harizm'de bulunan sol kol Emiri Kutluğ Timur'un vefat haberi gelmiş ve zorlu iklim şartları da muharebeyi sonuçsuz bırakınca Altınorda ordusu geri çekilme kararı almıştı.²² Arpa Han ordunun moralini yükseltmek için Şeyh Çoban, Hacı Hamza ve Hamari'yi adlı birçok Emiri, Özbek Han'ın peşinden gönderdi. Ordu Derbend'ten geçtikten sonra Şirvan dağına çıkmış akabinde de tekrar Karabağ'da bulunan Arpa Han'a katılmışlardı.²³

Elbette her ne yaparsa yapsın onun iktidarına muhalif olanlar bulunmaktaydı. Moğolların özellikle Uyrat kabilesine bağlı olanları, Ebu Said Han'ın dul eşi Dilşad Hatun'un hamile olmasına umut bağlamışlardı. Eğer bir erkek çocuk dünyaya getirirse iktidar için mücadelede kendileri için geçerli bir sebep doğmuş doğacaktı. Çünkü Arpa Han Uyratlılara karşı düşmanca bir tavır benimsemişti. Gerçi Dilşad hatun'un eşi Ebu Said'in ölümünden sonra özellikle de Bağdad hatun'un korkusundan kaçarak Bağdad giderek Ali Paşa'ya sığınmıştı. Ayrıca Ebu Said Han'ın dayısı olması hasebiyle Ali Paşa da bu durumdan yararlanmak istemekteydi. O, İlhanlı tahtına alternatif olarak Baycu'nun torunlarından olan Musa Han'ı destekleme kararı almıştı.²⁴

15 Recep 736/28 Şubat 1336 tarihinde Arpa Han'a karşı birtakım ittifaklar yaptığı gerekçesiyle İnculular hanedanı kurucusu sayılan Mahmut Şah İncü idam edildi. Arpa Han'ın yaptırmış olduğu menfi durum çok geçmeden İncü'nün adamlarının ona ihanetiyle sonuçlanacaktı.²⁵

Musa Han'ı destekleyen Uyrat Ali Paşa, muhtemel bir savaşın yaklaşmakta olduğunun farkındaydı. Özellikle de Sutaylıların kendisine karşı diğer Moğollarla birleşmekteydi. 15 Şaban 737/19 Mart 1337 tarihinde Kahire'ye Celayirli Şeyh Hasan ile müttefiki Sutaylı Hacı Tugay'a karşı onların Fırat boylarında durdurulması talebiyle Memluk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a bir mektupla ulaşan elçiler destek sözü almayı ihmal etmedi. Bağdat'a yerleştikten sonra Memluk sultanının naibi olacağını vaat ederek destek talebinde bulundu. Sultan Muhammed b. Kalavun bu tekliften memnun kalarak kendisine beş kılıç ve beş deve göndermişti.²⁶ Memluk Sultanı, Uyrat Ali Paşa'ya açıkça destek verdiğini Celayirli Şeyh Hasan'dan gizlemek için Sis'e göstermelik bir sefer kararı almıştır. Bunun için Şam nâibi Tengiz'e danışan Sultan, Sis (Kozan/Adana) tekefurunun vergisini ödememesi bahanesiyle sefer yapmaya karar vermiş, gerçekte Uyrat Ali Paşa'ya destek sağlanmıştı. Memlük emiri Arıktay öncülüğünde Sis bölgesine yapılan sefer Fırat nehrine kadar ulaşmıştır.²⁷

Destek sözü de alan Uyrat Ali Paşa, Bağdat'tan getirilen Musa Han ile Arpa Han'a karşı Meraga sınırında Sahra-yı Cağuta²⁸ denilen yerde bir meydan savaşına tutuştu.

²² Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*, 50; Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/108.

²³ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 217-218; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

²⁴ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 135; Makrizi, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, 3/202; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

²⁵ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Samet Alıç, "İran'da İncü Hanedanı (Â-i İncü/İncülular) (1325-1357)", *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 55 (Ağustos 2022), 384.

²⁶ Makrizi, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, 3/202; Ahmet Sağlam, "Memlük-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", *Belleter*, 82/293 (Ankara 2018), 147.

²⁷ Makrizi, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, 3/218-219; Fatma Akkuş Yiğit, "Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7/13 (Ankara 2013), 211; Sağlam, "Memlük-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", 147.

²⁸ Cağatu nehri'nin oluşturduğu vadi. Bkz. Barthold, *İran Tarihi Coğrafyası*, 230.

Tarafların asker sayısı hakkında Ehri'nin kaydı şöyledir. “Arpa Han’ın yanında 60 emir vardı, her biri bir bin kişiyi komuta ediyordu, çünkü İran’ın ordusunun tamamı Arran’daydı, Ali Paşa’nın tarafında ise on bin adam bile yoktu.”²⁹ 17 Ramazan 736/29 Nisan 1336 tarihinde meydana gelen bu savaşta Arpa Han’ın komutanlarının³⁰ Musa Han tarafına geçmesi savaşın seyrini değiştirmişti. Muhalif kanadın temsilcisi Uyrat Ali Paşa liderliğinde gerçekleştirilen bu savaşta Musa Han kazanmıştı. Ali Paşa ve Musa Han Ucan’a geldiler ve hükümeti ele geçirdiler.³¹

Arpa Han ile onu destekleyen Emir ve yöneticiler de iktidar yarışında ortadan kaldırılmaktaydı. Savaş sonunda vezir Gıyaseddin Muhammed, yeğeni Emir Sultan, Celaleddin Bahadır ve Mazuq-i Yurtci³² yakalanarak idam edilen isimler arasındaydı.³³ İlhanlılar’da vezirin ayrı bir önemi vardı. Çünkü adeta devletin kasası olarak telakki edilmekteydi. Arpa Han’ın veziri Gıyaseddin Muhammed yakalandığında ondan devletin mali işleriyle, ülkenin durumu ve defterler ilgili bilgi alınmak istenmesi bunun bir tezahürüdür. İlhanlılarda Maliye vekilinin emri altında bir Defterhane bulunduğu ve bunun için de bir Defterhane otağı oluşturulduğu görülür. Hükümdar herhangi bir sebepten bir bölgeye gittiğinde bu otağ da develerle nakledilmiştir. Özellikle vezir çoğu zaman Divan’ı defterhanede onaylardı.³⁴

Arpa Han’ın veziri Gıyaseddin Muhammed, Ali Paşa’nın huzuruna getirildiğinde, Ali Paşa kalkarak vezire kendi yerinden daha yüksekte bir yer vermişti. Bu şekilde davranmasının nedeni ise daha önce onunla gizli bir anlaşma yapmış olmasıyla izah edilir.³⁵ Tabi onun bu tutumu emirler arasında bağışmalara neden olur. Gerekçe olarak da vezirin “Moğollara tüm anarşiyi getiren kişi olduğu halde daha yüksek bir mevkiyi işgal etmesi” gösterilir. Bu itiraz üzerine Ali Paşa da vezire şöyle der: “Ebu Said’in ölümünden sonra bize hiçbir haber veya işaret göndermeden Arpa’yı tahta çıkardın ve bundan altı ay sonra, bize mektup göndermedin”. Gıyaseddin Muhammed ise bu suçlamaya karşılık şöyle bir savunma yapar: “Ebu Said hayattayken bunu yapmak istedim (yani sizinle haberleşmek istedim). Sonra niyetimden vazgeçtim çünkü Arpa bizim sözümüzü dikkate almadı”. Sonra vezir üç teklif sunar: “Birincisi babam bir malikane inşa etti; oraya gitmeme ve günlerimi o uzak yerde geçmiş günahlarımın kefareti olarak uhrevi işlerle geçireyim. İkincisi, beni görevime yeniden atayın, krallığıma saygı göstererek cesaretimi, faaliyet ve kabiliyetimi görebilmeniz için. Üçüncüsü: niyetiniz neyse onu yapın.” Ali Paşa bu teklifler karşısında sessizliğini korur. Emirler de Gıyaseddin Muhammed’i yakalayıp, H.21 Ramazan 736/M.3 Mayıs 1336 tarihinde dışarı çıkarttıktan sonra onu öldürürler.³⁶

²⁹ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Wing, “Crisis and Transition (1335–56)” 77.

³⁰ Eherî, “Sultan Ebu Said’in hapsedtiği ve Arpa Han’ın serbest bıraktığı Mahmut İsen Kutluk ve Sultanşah Nikruz gibi emirlerin hepsi Ali paşa’nın tarafına geçmiş, diğer bir emir olan Ukranc ise harp esnasında savaşmamıştı” demektedir. Bkz. El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 218; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

³¹ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 219; Makrizi, *es-Sülûk li Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, 3/202; Bahriye Üçok, “İran’da Taç Sahibi Kadınlar”, 497.

³² Yaz ve kış dönemlerinde konma ve göçme işlerinde, sefer zamanlarında, hükümdarın, şehzadelerin, vezirlerin ve diğer Emirlerin çadırlarının kurulacağı yeri belirlemek “Yurtcu” adı verilen memurun göreviydi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 186.

³³ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 219; Wing, “Crisis and Transition (1335–56)” 77.

³⁴ Şebânkâreî, *Mecma’u’l-Ensâb*, 259; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 215-216.

³⁵ Şebânkâreî, *Mecma’u’l-Ensâb*, 259.

³⁶ Muhammed b. Hâvandşah b. Mahmud Mirhand, *Tarih-i Ravzatü’s-safâ fi sireti’l-enbiya ve’l-mülûk ve’l-hulefa*, thk. Cemşid Kiyânfer (Tahran 1385), 5/4405; el-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 219-220; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

Vezirin öldürülmesinden sonra sıra firar halinde olan Arpa Han'ın yakalanmasına gelmişti. Zaten arananlar listesinin başında gelmekteydi. Çok geçmeden kaçmakta olan Arpa Han on gün sonunda Gilan'a bir günlük mesafede bulunmuş ve bağlanarak Sultaniye şehrine getirilmişti. O, Mahmutşah İncü'nün oğlu Muhammed'e teslim edildi. Arpa Han tarafından öldürülen babasının intikamı böylece alınmış oldu. Pek fazla sorguya çekilmeden sadece son sözünün ne olduğu sorulunca: "Ebu Said tarafından seçildiğini fakat kendisine ihanet edildiğini" söylemiştir. Akabinde H.3 Şevval 736/M.15 Mayıs 1336 tarihinde öldürülmüştür. Arpa Han'ın infaz edilmesiyle 6 aylık iktidarı da son bulmuş oldu.³⁷

2. Musa Han

Arpa Han ile mücadelesinden sonra 27 Ramazan 736/2 Mayıs 1336 tarihinde tahta çıkan Musa Han, Baydu Han'ın torunudur.³⁸ Arka planda ülkeyi yöneten Uyrat Ali Paşa idi. İlk yaptığı işlerin başında hazine gelirlerine el koymak olmuştu. Sıkı bir denetim için ise kendisine bağlı Emirleri ülkenin dört bir yanına görevlendirmek olmuştu. Her ne kadar Musa Han tahta geçirilmiş kontrol de Uyrat Ali Paşa'ya geçmişse de hakimiyet mücadeleleri son bulmamıştı. Özellikle de Musa Han dönemi için en büyük tehdit Celayirli Şeyh Hasan görülmekteydi. Uyrat Ali Paşa onun nabzını yoklamak için ona türlü iltifat ediyor ve her ne dilerse onun hükmüne razı olacağını söylüyordu. Buna karşılık Şeyh Hasan da siyasi davranıyor barıştan yana olduğunu söylüyordu. Fakat bir taraftan da Cengiz Yasası'na aykırı davranıldığını sözlerine ekliyordu. O, cengiz yasasına göre hanlık davası için mücadeleye izin olmadığını ve en kısa sürede kurultay düzenlenmesini ve hükümdarın seçimle tahta çıkarılmasını ihtar ediyordu. Bütün bu yazışmalar yapılırken aslında iki taraf da ordusuna asker topluyordu.³⁹ Yeni yönetime karşı olan muhalif gruplar bu defa kendi menfaatleri doğrultusunda yeni bir han arayışı içine girmişlerdi. Mönge'nin soyundan gelen Muhammed b. Yul Kutluk'u Tebriz'den çağırarak sultanlık yarışına yeni bir aday kazandırmışlardı. Bu hareketi destekleyenler bu defa Musa Han'ı arka planda yöneten Uyrat Ali Paşa'yı hedef almışlardı.⁴⁰ Onun Sutaylılara karşı olan menfi tutumu Sutaylıların iktidarın nimetlerinden yararlanmasının önündeki en büyük engel olarak görülmekteydi. Bu yüzden Sutaylılar da kendisine karşı birleşmekteydi.⁴¹

Savaş için asker toplama yarışına Diyarbekir'de bulunan Sutaylılardan Hacı Tugay oğulları ve erkek kardeşleri de Celayirli Şeyh Hasan tarafında olmak üzere dahil olmuşlardı. Onlar Hacı Tughnak ve Şeyh Muhammed Maulayad ile, Celayirli Şeyh Hasan'ı savaşıma çağırılmışlardı. Şeyh Hasan hazırlanmak için zaman kazanırken bir taraftan da son diplomatik kozunu oynuyordu. Bu nedenle sutaylıların savaş çağırısına: "Aramızda bir

³⁷ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 259; Eherî, *El-Eherî, Tarih-i Şeyh Uveys*, 220; Makrizi, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 3/202; Bahriye Üçok, "İran'da Taç Sahibi Kadınlar", 497; Wing, "Crisis and Transition (1335–56)." 77.

³⁸ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 258; Bahriye Üçok, "İran'da Taç Sahibi Kadınlar", 497.

³⁹ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 259-260; Natanzî, *Müntehabü't-Tevarih-i Muinî*, 157; Yuvalı, Uyrat Ali Padişah yerine İlhanlı devletinin kontrolünün Şeyh Hasan'a geçtiğini yazarak daha sonra galip gelecek olan tarafı ifade etmiş gözükmektedir. Bk. Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288; Wing, "Crisis and Transition (1335–56)" 82-83.

⁴⁰ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 221; Bahriye Üçok, "İran'da Taç Sahibi Kadınlar", 497; Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", 148.

⁴¹ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 221-222; Makrizi, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 3/202; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar* (Ankara: TTK Yayınları, 2022) 96-97; Spuler, *İran Moğolları Tarihi, Siyaset, İdare ve Kültür*, 145.

anlaşma var, yanlış yapmak istemiyorum ve sizi onunla uzlaştıracam" diye yanıt vermiş ve atabeyi Taştımur Aka'yı göndermişti. O, Ucan'da Ali Paşa'ya ulaştığında işlerin farklı olduğunu gördü. Güç, Ali Paşa'nın başını döndürmüştü ve ülkesini umursamıyordu ve artık dikkate almadığı o anlaşmayı da unutmuştu. Emire şartların değişmiş olduğunu bilmesi gerektiğini ve gelmesi gerektiğini söylemesi için gizlice birini gönderen Taştımur Aka'yı tutuklattı.⁴²

Şeyh Hasan'ın savaştan önceki son diplomatik teşebbüsü daha önce Uyrat Ali Paşa'nın yaptığı gibi Memluk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a müracaat etmek olmuştu. Anne tarafından ona yakınlığını belirterek Uyrat Ali Paşa'ya karşı yardım talebinde bulunmuştu. Şeyh Hasan 20 Temmuz 1336 tarihinde Muhammed b. Yul Kutluk'u İlhanlı tahtına seçtiğini ilan ederek savaşmaya hazır olduğunu gösterdi. Ayrıca Surgan Noyan komutasında öncü birlikler İran ve başkente doğru yola çıktılar. Ali Paşa ise Musa Han, erkek kardeşi Muhammed Bek, Egrenc, Artukşah, Mahmut İsen Kutluk ve Sultanşah Nikruz ile Tebriz'den Aladağ'a doğru yola çıktılar ve Tebriz'e iki günlük mesafede bulunan Karadere'de buluştular ve saflarını dizdiler.⁴³

14 Zilhicce 736/24 Temmuz 1336 tarihinde savaş düzeni oluşmuştu. Bir tarafta, Şeyh Hasan merkezde bulunurken, sağ kanat Sutaylıların lideri Hacı Tugay'a, sol kanat ise Surghan'a verilmişti. Karşı tarafta Uyrat Ali Paşa, Hacı Tugay'ın karşısında, Musa Han ve Muhammed Bey merkezde ve sağ kanatta Surghan'ın karşısında Egrenc yer almışlardı. Şiddetli başlayan savaşta Uyrat birliklerinin başında Ali Paşa, Hacı Tugay'ı yenilgiye uğrattı ve Egrenc, Surghan'ı yendi ama Emir Şeyh Hasan, Emir İlkan, Kara Hasan ve Şeyh Muhammed Maulayad en öndeydiler. Musa Han'a saldırdılar ve yenilgiye uğrattılar ve Ali Paşa'yı takip ettiler ve onu da bozguna uğrattılar. Hacı Tugay'ın ordusu gitmişti. Kendisi birçok hizmetli ile geri döndü ve ayrıca Surghan da geri döndü. Ekrenc'i yenilgiye uğrattı ve peşine düştüler. Ali Paşa'yı esir aldılar. Bu sırada Şeyh Hasan bir tepede pozisyon bekliyordu. Ali Paşa'yı getirdiler ve idam ettiler. 15 Zilhicce 736/25 Temmuz 1336 tarihinde Muhammed Han, Şeyh Hasan ile Tebriz'de İlhanlı tahtına çıktı. Zaferini duyurmak için tüm taraflara yarlık ve mesaj gönderdi ve bölge halkları İlhan'a bağlılıklarını bildirdiler. Böylece yeni İlhanlı hükümdarı Muhammed, Tebriz'e yerleşti.⁴⁴

Mağlup olan Musa Han, maiyetiyle birlikte Bağdat'a çekilmişti. Bu esnada Horasan valisi olan Kıpçak Şeyh Ali iktidar mücadelesinin yeni aktörlerinden biri olarak ortaya çıkmıştı. O da İlhanlı tahtı için mücadelesini meşrulaştırmak için Cengiz soyundan Tuga Timur'u Han adayı olarak göstererek İlhanlı başkenti Sultaniye'ye doğru harekete geçer. Bu fırsatı değerlendiren Musa Han derhal Tuga Timur'un ordusuyla Muhammed Han'a karşı birleşir. 26 Mayıs 1337 tarihinde Meraga yakınlarında iki ordu karşılaşır fakat kazanan taraf Celayirli Şeyh Hasan'ın komutasında Muhammed Han birlikleri olur. Musa Han yanında Uyrat emirleri olduğu halde savaş meydanını terkederken bir kaleye sığınmak zorunda kalsa da kısa süren bir kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kalmıştır. Teslim olduktan sonra da öldürülmüştür. Musa Han'ın ölüm haberi Bağdat, Musul ve

⁴² Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.; El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 221; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 260; Wing, "Crisis and Transition (1335–56)" 78.

⁴³ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 221; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 260; Makrizi, Uyrat Ali Paşa'nın ordusunu topladıktan sonra Anadolu tarafına yöneldi demektir. Bkz. Makrizi, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 3/ 202; Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", 148; Wing, "Crisis and Transition (1335–56)" 78.

⁴⁴ El-Eherî, *Tarih-i Şeyh Uveys*, 222; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 261; Makrizi, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 3/206; Bahriye Üçok, "İran'da Taç Sahibi Kadınlar", 497; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 288.

Diyarbakır'da büyük bir karmaşaya yol açsa da ikinci defa İlhanlı taht mücadelesine kalkışan Musa Han bir tehdit olmaktan çıkmış ve Celayirli Şeyh Hasan otoritenin yegâne temsilcisi olmuştur.⁴⁵

İktidar mücadeleleri esnasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan İran'a göçlerin vuku bulması İran'ın Türk ve Moğol kabileleriyle dolmasına neden olmuştur. Bu göçlerin görülen ilk menfi tesiri ekonominin sarsılmasıydı. Natanzî, Tebriz halkının dayanılmaz yükümlülüklerle canlarından bezdiğinden bahsederek, neredeyse erkeklerin kendi eşlerine dahi hükmetme yetkisi kalmadığından ve cesur kişilerin bile bir dinara muhtaç hale geldiğini söyler. İran'ın demografik yapısına önemli ölçüde etki eden bu göçlerin ilki Diyarbakır valisi Uyrat Ali Paşa'nın Arpa Han üzerine 1336'da yürümesiyle, ikincisi Celayirli Şeyh Hasan'ın Musa Han'a karşı gerçekleştirdiği askerî harekât vesilesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁶

Sonuç

1335 yılında Hülagü soyundan gelen son İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han'ın vefatından sonra iktidarın perde arkasında bulunan aktörler gün yüzüne çıkmaya başlamış bu da gölge hanlar dönemi başlatmıştır. Yeni bir han arayışı İlhanlı devleti içine yerleşmiş menfaat gruplarını güçlü emirlerin kontrolünde iktidar yarışına sevk etmiştir. Bu durum Arpa ve Musa Hanlar için de istikrarsızlık döneminin başlangıcı olmuştur. Hanların sıklıkla tahttan indirilmesi bu hanlar döneminde başlamış haliyle kaos ortamının da miladı sayılmıştır. İç istikrarsızlık beraberinde dış tehditlere de davetiye çıkarmıştır. Arpa Han dönemindeki Altın orda saldırısı da bunun bariz bir göstergesidir.

Kaos döneminin başlamasını tetikleyen diğer bir unsur da tahta çıkan hükümdarların dirayetli şahıslar olmamasından kaynaklanmaktaydı. Perde arkasında hanedan üyesi İlhanlı kadınlarının rolü de devletin siyasi haritasını olumsuz yönde etkilemiştir. Hanedan meşruiyeti için yapılan evlilikler buna örnek gösterilebilir.

Ayrıca İlhanlı devletinin yükselişinde etkili olan Çobanlılar, Celayirli ve Uyratlar da hanedan ile kurmuş oldukları akrabalık bağları münasebetiyle kendilerini İlhanlı tahtının mirasçıları saymışlardı. Fakat kendini varis sayan bütün bu topluluklar istikrarsızlık dönemini daha da arttırmış böylece İlhanlı devleti Timur'un ortaya çıkışına kadar merkezi imparatorluk vasfını yitirmişti.

Kaynakça

- Aka, İsmail. "Anadolu'dan İran'a Göçler". *16-17 Aralık Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu Konya 2002*. 57-58. Ankara TTK Yayınları, 2003.
- Alıç, Samet. "İran'da İncü Hanedanı (Âl-i İncû/İncûlular) (1325-1357)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 55. (Ağustos 2022). 365-388
- Barthold, Vasily Vladimiroviç. *İran Tarihî Coğrafyası*. çev. Ömer Alkaç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Beyânî, Şirin. *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. çev. Mustafa Uyar. Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Burak Çelik, *İran Moğollarının Atası Hülegü Han*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 2021.
- El-Eherî, Ebubekir Kutbî. *Tarih-i Şeyh Uveys*, nşr. İrac Afşar. Tebriz: İntişârât-ı Sutûde, 1389/2010.

⁴⁵ Makrizî, *Es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*, 3/231; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 289; Spuler, *İran Moğolları Tarihi, Siyaset, İdare ve Kültür*, 146; Sağlam, "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri", 148.

⁴⁶ Natanzî, *Müntehabü't-Tevarih-i Muinî*, 158; İsmail Aka, "Anadolu'dan İran'a Göçler", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu Konya 2002* (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 57-58.

- Erdem, İlhan. "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31 (Mayıs 2000), 1-36.
- Galstyan, Alexander. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. çev. İlyas Kemaloğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2023.
- Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih*. nşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî. 5 Cilt. Tahran 1372.
- İkbal, Abbâs. *Tarih-i Mufasssal-ı İran Moğol İstilasından Meşrutiyet'in İlanına Kadar I-IV*. Tahran: İntişarat-ı Hayyam, 1312.
- Kafalı, Mustafa. "Özbek Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/ 107-109. İstanbul: TDV, 2007.
- Makrizi, Takıyyüddin Ahmet b. Ali b. Abdulkadir. *Es-Sülûk li-Ma'rifeti Duveli'l-Müluk*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî. *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Târihi)*. çev. Fahri Unan. Ankara: TTK Yayınları, 2021.
- Morgan, David. *The Mongols (The Peoples of Europe)*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Muhammed b. Hâvandşah b. Mahmud Mirhand. *Tarih-i Ravzatü's-safâ fi sireti'l-enbiya ve'l-mülük ve'l-hulefa*. thk. Cemşid Kiyanfer. 5 Cilt. Tahran 1385.
- Muineddin-i Natanzî. *Müntehabü't-Tevarih-i Muinî*. haz. Jean Aubin. Tahran, 1336.
- Özen, Firdevs. "Emir Çoban'ın Sa'îd Bahâdır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/10 (Temmuz, 2023), 523-536.
- Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*. Ankara: Berikan Yayınları, 2022.
- Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Özgülendi, Osman G. *Turco-Iranica Orta Çağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Özturhan, Ahmet. "İlhanlı Devleti'nin İnhitatından Sonra İlhanlı Tahtında Bir Kadın Hükümdar: Satı-Bek Hatun'un Hayatı ve Faaliyetleri". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Temmuz 2022), 547 – 554.
- Sağlam, Ahmet. "Memlük- İlhanlı Diplomatik İlişkileri". *BELLETERN*. 82/293 (2018), 83-158.
- Sümer, Faruk. *Anadolu'da Moğollar*. Ankara: TTK Yayınları, 2022.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları Tarihi, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*. çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Tüysüz, Cem. "İlhanlı Devleti Tarihinde Bağdad Hatun (Hayatı ve Siyasi Yaşama Etkileri)". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 72 (Eylül 2021), 265 – 276.
- Uygur, Türker, "Çobanoğlu Melik Eşref ve Fars Bölgesi'ndeki Faaliyetleri". *EKEV Akademi Dergisi* 97, 244-256.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Üçok, Bahriye. "İran'da Taç Sahibi Kadınlar". *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*. 465-504. İstanbul: MEB. Yayınları, 1971.
- Wing, Patrick. "Crisis and Transition (1335–56)." *The Jalayirids: Dynastic State Formation in the Mongol Middle East*. 74–100. Edinburgh: University Press, 2016.
- Yiğit, Fatma Akkuş. "Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. 7/13 (2013), 209-232.
- Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.